

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Центр політичних досліджень

Реферативний огляд

«Структуризація та типологізація напівпрезиденталізму на прикладі
посткомуністичних країн Європи: України, Румунії та Росії»

Львів – 2022

Зміст

Розділ 1. Основні підходи до структуризації та типологізації напівпрезидентських систем

1.1 Історія формулювання та теоретико-методологічного обґрунтування поняття напівпрезиденталізму.....	5
1.2 Структуризація сутності поняття напівпрезиденталізму.....	7
1.3 Основні типології напівпрезидентських систем, оцінка критеріїв та спрямованості типологій.....	9

Розділ 2. Історія формування, динаміка та особливості напівпрезидентських систем в посткомуністичних країнах

2.1 Історія та особливості напівпрезидентської системи України в різні періоди (1991-1995; 1996-2004 та 2010-2014; 2006-2010 та 2014-до моменту створення роботи).....	13
2.2 Умови та історія становлення напівпрезидентської системи Румунії, особливості її функціонування.....	15
2.3 Умови формування, особливості та сучасний стан напівпрезидентської системи в Росії.....	16

Розділ 3. Визначення положення напівпрезидентських систем України, Румунії та Росії відносно основних їх характеристик та основних підходів до типології

3.1 Порівняння особливостей формування та функціонування напівпрезидентських систем України, Румунії та Росії, інституційний та фактичний вимір.....	19
3.2 Положення напівпрезидентських систем України, Румунії та Росії відносно основних типологій відповідних систем.....	21
Висновки.....	22
Список використаних джерел.....	25

Розділ 1

Основні підходи до структуризації та типологізації напівпрезидентських систем

1.1 Історія формулювання та теоретико-методологічного обґрунтування поняття напівпрезиденталізму

Загально прийнято вважати, що поняття «напівпрезиденталізм» було введено М. Дюверже у його працях «Політичні інститути і конституційне право» (1970 р.) та "Нова модель політичної системи: напівпрезидентське урядування" (1982 р.). І дійсно у науковий обіг, в першу чергу в інституційному підході поняття було введено більшою мірою завдяки Дюверже. Але варто зазначити, що саме поняття, без його комплексного наукового обґрунтування, використовувалось набагато раніше, ще з середини ХІХ ст. для опису політичної системи, що склалась у Франції та з часом, вже у ХХ ст, а особливо з 1960-х років, стало все більше і більше вживатись в науковій літературі та набувати свого остаточного змісту. Зокрема в більш структуризованому вигляді дане поняття почало з'являтись у біхевіоралістських роботах у 1940-1950-х роках. І власне Дюверже, цілковито описавши сутність, структуру напівпрезиденталізму та навіть склавши його типологію, використавши критерії співвідношення сили президента та парламенту, фактично вперше використав та обґрунтував поняття напівпрезиденталізму з точки зору інституціоналізму. Це великою мірою вплинуло на сьогоденне трактування та застосування поняття напівпрезиденталізму, особливо враховуючи поширеність неоінституційного підходу у сучасній науковій практиці. Тому при описі та аналізі історії та теоретико-методологічного обґрунтування в роботі «дювержівський» напівпрезиденталізм буде розглядатись як початок обігу даного поняття в науці.[9]

Дюверже, звертаючи увагу в першу чергу на конституційні показники при виведенні поняття напівпрезиденталізму, трактував напівпрезидентську систему як систему, в якій обов'язково присутня посада президента, який обирається всенародно та має достатньо значні повноваження, та напроти президента є прем'єр-міністр з міністрами, що урядують доти, доки парламент не виразить їм

недовіру. В такому визначенні ми бачимо з одного боку лаконічність та чіткість у визначенні напівпрезидентської системи, а також її відокремлення від інших за конкретними конституційними показниками, які достатньо точно описують приналежність системи до напівпрезидентських. Але з іншого боку в трактування Дюверже можна побачити і неточність - у вигляді критерію конституційної сили президента, іншими словами високої значимості його повноважень. Проблема постає в тому, що майже неможливо точно виміряти силу або слабкість президента без вказання чітких конкретних критеріїв, в першу чергу через розпливчастість розуміння «сили». І хоча пізніше, дювержівський підхід до виділення напівпрезидентських систем зазнав деякої критики, зокрема по описаній вище причині, все ж важко переоцінити значення трактування Дюверже, яке дало серйозний поштовх до виділення та аналізу напівпрезиденталізму з точки зору інституціоналізму.

Наступним ученим, який зробив вагомий внесок у трактуванні та дослідженнях напівпрезиденталізму став Р. Елгі. Він визначав напівпрезиденталізм як республіканську систему у якій:

1. наявна посада всенародно виборного президента
2. наявна посада прем'єр-міністра та кабінету, які колективно відповідальні перед парламентом (парламент завжди може відправити весь уряд у відставку)

Ми можемо побачити, що фактично Елгі взяв за основу визначення Дюверже та модифікував його для більшої точності визначення напівпрезидентських систем. Варто зазначити, що трактування Елгі є більш уніфікованим та лаконічним, не спирається на розпливчасті поняття сили/слабкості. На сьогоднішній день методологічно «конституційні» визначення поняття напівпрезиденталізму, сформовані Дюверже та модифіковані Елгі, є пануючими при аналізі, типологізації та компаративістиці зазначених систем, враховуючи, що більшість досліджень, об'єктом яких виступають напівпрезидентські системи, проводяться в неоінституційному напрямку.

Зокрема Елгі у своїй праці «Три хвили напівпрезидентських досліджень» говорить про наявність трьох «хвиль» у теоретико-методологічній спрямованості

наукових досліджень напівпрезидентських систем. Перша “хвиля” досліджень фокусувалась в основному на концептуалізації, узагальненні, типологізації та визначенні (ідентифікації) напівпрезиденталізму. Друга “хвиля” концентрувалась здебільше на процесуальних та політично-поведінкових наслідках напівпрезиденталізму у різних режимах, особливо при дослідженні демократизації новосформованих країн з відповідною системою задля пошуку відповіді на питання «чи сприяє або заваджує напівпрезидентська система процесам демократизації». Третя “хвиля” досліджень більшою мірою фокусується на дослідженні політичних та інституційних ефектах напівпрезиденталізму у новосформованих та вже консолідованих демократичних режимах, а також звертає увагу на різного плану деталі функціонування напівпрезидентської системи, наприклад, специфіки способу формування уряду та вплив на його функціонування з боку президента або ж вимірювання та визначення впливу різної сили президента у напівпрезидентських системах. [15, ст 63-75]

1.2 Структуризація сутності поняття напівпрезиденталізму

Напівпрезиденталізм включає в себе достатньо широкий діапазон політичних систем у зрізі їх конституційних особливостей, що показує достатньо великий потенціал адаптації змішаної форми правління відповідно специфік різних країн. Тому перед тим як говорити про типологізацію напівпрезидентських систем важливо визначити структуру сутності поняття напівпрезиденталізму, з якої великою мірою і випливають критерії для більшості типологій.

За В. Литвином одним з фундаментальних принципів структуризації напівпрезидентських систем є співвідношення трьох головних в даних системах інститутів: президента, прем'єр-міністра та парламенту. Саме з різних форм цього співвідношення і випливають різні атрибути напівпрезидентських систем, як визначають і критерії аналізу та типологізації, а також функціонування такої системи загалом. Власне і сутність напівпрезиденталізму, як змішаної форми правління, яка поєднуючи елементи парламентаризму та президенталізму в різних співвідношеннях, формує дуальність влади, полягає у інституційному

протистоянню президента та парламенту за вплив на уряд, чим спонукає (у своїй ідеї) обидві сторони до співпраці та при цьому взаємному контролю. При наявності співвідношення між різними елементами системи природно виникають дисбалансовані у різні напрямки системи та збалансовані системи (власне про збалансований тип напівпрезидентських систем писали Дюверже та Елгі). Відповідно якщо у даному співвідношенні домінує парламент, то виникає парламентсько спрямована система, яка конституційно характеризується колективною відповідальністю уряду лише перед парламентом (можлива часткова відповідальність перед президентом у випадку, коли президент може відправити у відставку лише певних окремих міністрів). У випадку, коли баланс схиляється в сторону сильнішого президента, формується президентсько-подібна система, у якій як правила за своїми конституційними повноваженнями президент завжди може відправити уряд у відставку, а також часто має право вето (повне або часткове) на рішення парламенту та право розпуску парламенту. Хоча дана система є достатньо спірною у своїх політико-поведінкових наслідках, особливо у контексті демократизації, якій такі системи часто заважають. Найбільш успішною системою вважається збалансований напівпрезиденталізм, у якому присутня посада президента з достатньо широкими повноваженнями та при цьому і посада сильного прем'єр-міністра. Така структура спонукає президента та прем'єр-міністра більше домовлятися та вести спільну діяльність, в даному випадку їх відносини можна сприймати як партнерські. Але такий баланс є при всіх його перевагах достатньо хитким, оскільки в таких системах завжди присутній ризик когабітації (ситуації протистояння президента та прем'єр-міністра, наприклад у випадку, коли президент має підтримку меншості у парламенті), політичної безвиході, яка часто може призвести до різкого зниження рівня демократизації, розділення суспільства або ж захоплення влади однією з сторін конфлікту.

Крім того, у напівпрезидентських системах присутня велика кількість деталей, визначених конституцією особливостей функціонування різних державних апаратів в певних країнах, тобто залежно від специфіки конкретної країни та її розвитку, змін конституції пені такі особливості можуть тієї чи іншою

мірою впливати на відносини між вищими владними інститутами та на політичну ситуацію загалом. Прикладами таких особливостей можуть виступати специфічні норми подання вотумів недовіри уряду, право вето президента щодо рішень парламенту, право президента на розпуск парламенту або ж специфіки формування та відповідальності уряду та окремих його членів.[1]

1.3 Основні типології напівпрезидентських систем, оцінка критеріїв та спрямованості типологій

У цьому підрозділі буде розглянуто основні підходи до типологізації напівпрезидентських систем, порівняно їх критерії оцінювання та специфіки типологій, зокрема їх спрямованість, оскільки різні типології, концентруючись на різних вимірах та критеріях, формують різні напрямки оцінювання систем та дають можливість порівняння напівпрезидентських систем за різними показниками. Завдяки різному спрямуванню в оцінювання досліджуваних систем різні типології можуть доповнювати та компенсувати одна одну.

Першою типологією згідно з хронологією їх створення та логікою дослідження буде типологія Дюверже. Перша типологія Дюверже ґрунтується на критерії співвідношення формальних та фактичних повноважень вищих політичних інститутів: президента, прем'єр-міністра та парламенту. Науковець поділив напівпрезидентські системи на:

1. Системи з сильним (або всесильним) президентом – системи, в яких президент наділений широкими повноваженнями;

2. Системи з номінальним президентом – системи, в яких президент є слабким за своїми повноваженнями;

3. Збалансовані системи – ті, в яких відбувається рівномірний поділ повноважень між президентом та парламентом (а також, відповідно, з урядом).

Вказана типологія є однією з основних, в першу чергу через те, що критеріями в ній виступають головні принципи, за якими різняться напівпрезидентські системи, зокрема ті, що перші помічаються дослідниками.

Дана типологія є однією з найперших, і хоча вважається базовою, все ж має певні недоліки. Основним недоліком та приводом для критики є, як вже вказувалось вище, розмитість та деяка суб'єктивність критеріїв. Критерій формальної чи фактичної сили, наприклад президента, складно точно виміряти, оскільки не вказується метрика для вимірювання цієї сили, тому при поділі напівпрезидентських систем з даною типологією дослідник деякою мірою керується власними суб'єктивними судженнями. На мою думку, сьогодні дана типологія може в загальному та поверхнево описати стан системи, співвідношення повноважень владних інститутів.

Наступною розглянемо типологію Елгі, який використовував критерій природи політичного лідерства у системі правління, що дало змогу виділити кілька варіантів напівпрезидентських систем: з одним певним домінуючим лідером (президента чи прем'єр-міністра), з жодним домінуючим лідером, тобто збалансована система, в якій президент та прем'єр-міністр мають широкі повноваження, а також системи зі зміщенням лідерства (в основному в залежності від підтримки президента в парламенті). В даній типології крім вищевказаних варіацій Елгі виділив наступні «чисті» типи напівпрезидентських систем:

1. Високопрезидентціалізована напівпрезидентська система;
2. Система з церемоніальним президентом;
3. Збалансована система.

Як можна побачити, типологія Елгі за даними критеріями є дуже схожою до типології Дюверже, хоча, як на мене, є точнішою у формулюванні та більш практичною щодо конкретних вимірювань, хоч і базується в першу чергу на фактичному вимірі повноважень.[12]

Ще однією з найбільш популярних та базових типологій є поділ, запропонований М. Шугартом та Дж. Кері. В якості критерію вони використовували відповідальність урядового кабінету та особливості призначення/відставки уряду. Відповідно до критеріїв науковці вивели два типи систем:

1. Президентсько-парламентська система – в якій уряд колективно відповідальний перед президентом і парламентом;

2. Прем'єр-президентська система – в якій уряд колективно відповідальний лише перед парламентом.

Хоча варто зазначити, що в останньому типі президент де інколи може призначати та відправляти у відставку деяких міністрів.

Дана типологія теж описує базові типи співвідношення повноважень інститутів, з точки зору впливу на урядування, та описує в цілому систему.

Окрім того, Шугарт розробив і власну, більш деталізовану типологію – з урахуванням права президента на розпуск, а також вже вказаний критерії відповідальності уряду. Згідно з даними критеріями Шугарт виділив чотири типи напівпрезидентських систем:

1. Президентськоподібний президент-парламентаризм – президент може звільнити уряд, але не може розпустити парламент;

2. Президент-парламентаризм «медісонського» типу – президент може звільнити і уряд, і парламент;

3. Прем'єр-президенталізм «медісонського» типу – президент може розпустити парламент, але відправити уряд у відставку не може;

4. Прем'єр-парламентаризм парламентського взірця – президент не може ні звільнити уряд, ні розпустити парламент.

Дослідник вважає, що саме по собі право розпуску може послужити засобом контролю та перевірки парламенту, хоча на практиці часто така можливість у поєднанні з можливістю звільнити уряд дає президенту вкрай широкі повноваження та може призвести до всесильності президента.

Згадуючи про Дюверже варто вказати і про його спільну з Дж. Сарторі типологію, критерієм якої виступає підтримка або непідтримка більшістю в парламенті президента/прем'єр-міністра. Вони виділили два типи систем:

1. Нерозділеного правління, за якого і президент, і прем'єр-міністр мають підтримку більшості в парламенті;

2. Розділеного правління, за якого або президент, або прем'єр-міністр не мають підтримки більшості, за умови, коли інший має.

С. Скач запропонувала типологію напівпрезидентських систем, в якій в якості критеріїв використала розподіл повноважень у виконавчій владі між президентом та прем'єр-міністром, а також підтримку їх більшістю в парламенті. Дана типологія схожа на попередню і, можливо, була спробою модернізації її з додаванням більшої кількості умов класифікації. Вона видалила три типи систем:

1. Система консолідованої більшості, за якою і президент, і прем'єр-міністр користуються підтримкою більшості в парламенті, зазвичай вони йдуть від однієї партії;

2. Система розділеної більшості, за якої прем'єр-міністр має підтримку більшості в парламенті в той час, коли президент йде від опозиційної меншості (за такої системи часто виникає ризик когабітації)

3. Система розділеної меншості, за якої і президент, і прем'єр-міністр, будучи політичними противниками, обидва не мають підтримки більшості в парламенті (як правило така система дуже часто викликає конфлікти між даними посадовцями).

Варто також зазначити, що і дана типологія має «розширену версію». За авторства В. Литвина, який розглянув кілька специфічних кейсів, зокрема ситуацію, що склалась у Фінляндії за прем'єрства М. Міеттунена та президентства У. Кекконена (1976–1977 рр.), було виведено у доповнення попередньої типології ще один тип напівпрезидентської системи – система консолідованої меншості, за якої і президент, і прем'єр-міністр є вихідцями з однієї партії, яка натомість не має більшості в парламенті. На думку автора така система є потенційно менш конфліктною по відношенню до систем розділеної більшості/меншості, але більш конфліктною, ніж система консолідованої більшості.

Також важливо зазначити, відносно специфіки вказаних типологій, що перші чотири з них є скоріш «конституційними», тобто у своїх критеріях спираються на конституційні положення та відповідно до них – співвідношенні повноважень вищих інститутів влади. При тому останні три є прикладами політично-поведінкових типологій, оскільки критерії їх несуть більш ситуативних характер та типи в даних класифікаціях є скоріш етапами в динаміці функціонування напівпрезидентської системи.[8]

Розділ 2

Історія формування, динаміка та особливості напівпрезидентських систем в посткомуністичних країнах

2.1 Історія та особливості напівпрезидентської системи України в різні періоди (1991-1995; 1996-2004 та 2010-2014; 2006-2010 та 2014-до моменту створення роботи)

В Україні сформувалась цікава ситуація в контексті аналізу історії її напівпрезиденталізму. З багатьма змінами до конституції в Україні вже кілька разів змінювалась система напівпрезидентського правління. Можна сказати, що Україна апробувала за більш ніж 30 років незалежності більшість «конституційних» типів напівпрезидентських систем: досвід України включає в себе і президент-парламентаризм з розділеною більшістю та домінуючим парламентом (серпень 1991- червень 1995), і президент-парламентаризм з домінуючим президентом (червень 1996 – січень 2006), і прем'єр-президенталізм з домінуючим президентом (2010 р.) та з домінуючим прем'єр-міністром (2014 р.), а також в Україні двічі були періоди когабітації (2006-2010 рр. та 2014-2016 рр.), крім того, з червня 1995 по червень 1996 рр. в Україні конституційно була президентська республіка.

Якщо досліджувати динаміку розвитку напівпрезиденталізму в Україні, варто почати з періоду 1991 року по 1995 рік. Це період президентства Л. Кравчука та початок президентства Л. Кучми, прем'єрства трьох прем'єр-міністрів за Кравчука: В. Фокіна, Л. Кучми та Ю. Звягільського, та одного прем'єр-міністра за Кучми - В. Масола. Характеризується цей період зокрема тим, що протягом всього часу була наявна розділена більшість напівпрезиденталізму, тобто президент, на відміну від прем'єр-міністра, не мав підтримки більшості в парламенті.

Наступним етапом розвитку напівпрезиденталізму в Україні став період президентства Л. Кучми, який за конституцією 1996 року отримав достатньо широкі повноваження, в тому числі можливість звільнення та участь у формуванні уряду, а також часткове право розпуску парламенту (лише за певних умов). Тривав цей період до 2004 року, в кінці якого почалась Помаранчева революція, наслідком

якої стало обрання президентом В. Ющенка та зміни конституційної системи на прем'єр-президентську. Цей період можна охарактеризувати низьким рівнем конфліктності між президентом та прем'єр-міністрами (дещо конфліктним дуалізм влади був лише за прем'єрства Ющенка).

Наступним етапом у зміні напівпрезиденталізму України вважається проміжок часу від 2006 року до 2010 року та пов'язується зі змінами до конституції 2004 року та з президенством В. Ющенка, за якого напівпрезидентська система характеризувалась збалансованістю у відношенні конституційних повноважень президента та прем'єр-міністра та когабітацією з огляду підтримки президента меншістю в парламенті, що призвело до доволі сильного тиску на президента з боку коаліції та прем'єр-міністрів В. Януковича та Ю. Тимошенка.

Після достатньо проблемного президентства Ющенка стався відкат конституційної системи назад до президент-парламентської. Цим характеризується період від 2010 року до 2014 року до колапсу президент-парламентського ладу та президентства Януковича. Даний період характеризується президенціалізацією системи та консолідованістю більшості, за якої відповідно не було конфліктів між прем'єр-міністром та президентом.

Після колапсу режиму за президентства Януковича почався новий етап функціонування конституційної системи України, який характеризується прем'єр-президентською моделлю консолідованої більшості, в якій натомість влада є збалансованою між президентом та прем'єр-міністром, але у процесуальному вимірі тяжіє до президента. Даний етап триває з 2014 року до сьогодні та охоплює каденції двох президентів: П. Порошенка та В. Зеленського.

Відповідно до Конституції Україна, прийнятої 1996 року, президент має часткове право розпуску парламенту, тобто за наступних умов:

- 1) протягом одного місяця у Верховній Раді України не сформовано коаліцію депутатських фракцій відповідно до статті 83 Конституції (яка передбачає створення коаліції депутатських фракцій з метою формування уряду);

- 2) протягом шістдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано персональний склад Кабінету Міністрів України;

3) протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися. [7]

Також говорячи про формування уряду варто зазначити, що прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України. При цьому кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Разом з тим Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України.

2.2 Умови та історія становлення напівпрезидентської системи Румунії, особливості її функціонування

Напівпрезидентська система в Румунії формувалась, як і в багатьох інших посткомуністичних країнах, опираючись на спробу балансування повноважень посади президента та парламенту (та посади прем'єр-міністра, призначення якого є результатом співпраці президента та парламенту). Для конституційної системи Румунії є характерним вибір прем'єр-міністра, якого обирає та призначає президент (але обов'язково при цьому він консультується та домовляється з більшістю в парламенті – або з домінуючою партією або, якщо такої немає, то з усіма партіями). При цьому парламент може висловити недовіру уряду та відправити його у відставку, що великою мірою спонукає президента та парламент до не конфліктних, а скоріш партнерських відносин, пошуку консенсусу. Така модель відносин показує, що система схильна до збалансованості, яка хоч і створює іноді ризик когабітації або ж взагалі політичної кризи через неможливість домовитись при формуванні уряду, але при цьому частіше за все показує себе як дієва та спрямована на підвищення демократизації система.

У конституції Румунії присутні деякі неточності в регламентації формування урядового кабінету, пов'язані з формулюванням ситуації, коли партія більшості не може обрати прем'єр-міністра або у випадку, коли жодна партія не має більшості голосів у парламенті, що трактується президентом як неможливість формування уряду (хоча фактично часто більшість може мати партійна коаліція або альянс). Як правило дана проблема вирішується процесуально, але були присутні випадки, за яких президент подавав кандидатуру прем'єр-міністра не маючи необхідної підтримки більшості в парламенті (наприклад кейс формування уряду у 2008 році), але в таких випадках президент може призначити прем'єр-міністра, який в свою чергу формує урядовий кабінет та урядову програму, і тоді для затвердження уряду парламент повинен оголосити про довіру сформованому уряду.

Але загалом, враховуючи, що президент формує кандидатуру прем'єр-міністра, яка затверджується виключно вотумом довіри від більшості у парламенті, можна зробити висновок, що з точки зору конституційного ладу, напівпрезидентська система в Румунії в будь-якому разі тяжіє до збалансованого напівпрезиденталізму у політико-поведінковому аспекті, хоча суто з точки зору співвідношення повноважень президента та вже призначеного прем'єр-міністра є зразком прем'єр-президентської системи. Варто зазначити, що розглядаючи суто конституційні особливості формування та функціонування напівпрезиденталізму в Румунії, розглядаючи співвідношення повноважень президента, парламенту та прем'єр-міністра та регламент їх роботи, змін до конституції в даному контексті не було з прийняття тексту конституції 1991 року.[21]

2.3 Умови формування, особливості та сучасний стан напівпрезидентської системи в Росії

Кейс Російської Федерації є, хоч і достатньо цікавим у дослідження його політико-процесуальних особливостей, чим він дещо різниться від розглянутих вище систем (особливо у тяжінні російської системи більш у сторону всесильності президентської влади та зменшення демократизації), у формально-конституційному вимірі доповнює можливість аналізу структуризації та

типологізації напівпрезидентських посткомуністичних систем, оскільки є протиставленням двом іншим дослідженим системам. В першу чергу це доповнення виявляється у протиставленні російського президентсько-парламентського напівпрезиденталізму з домінуванням президента збалансованим прем'єр-президентським системам Україна та Румунії.

Характерним для президент-парламентаризму в Росії є колективна відповідальність урядового кабінету перед президентом, що і визначає тип напівпрезидентської системи в Росії (відповідно до конституції 1993 року). Формування урядового кабінету відбувається шляхом призначення прем'єр-міністра президентом та утвердження даного рішення парламентом. Крім того, важливим в конституційному ладі РФ є можливість президента відправити парламент у відставку у випадку, коли той виразить недовіру уряду. Хоча в такому випадку президент може і відхилити недовіру без розпуску парламенту. В силу такого устрою між президентом і прем'єр-міністром формуються ієрархічні відносини, оскільки навіть при вираженні парламентом вотуму недовіри процедура не є швидкою та в силу описаних вище особливостей вотуму недовіри може взагалі ігноруватись президентом, який для відставки уряду обов'язково має дати своє погодження.

У контексті конституційних особливостей функціонування системи правління в РФ, варто зазначити про два етапи внесення конституційних правок. Перші правки в формально-конституційному вимірі були внесені до конституції у 2008 році. Тоді було збільшено строк, на який обирається президент (з чотирьох до шести років) та парламент (з чотирьох до п'яти років). Правки були внесені за президентства Д. Медведєва, який також запропонував введення щорічного звіту урядового кабінету перед парламентом щодо проведеної урядової роботи та подальших урядових планів.[22]

Наступні важливі в даному дослідженні правки в конституцію РФ були внесені 2020 року після всенародного голосування. Дані правки мають великий вплив на політико-процесуальне та формально-конституційне функціонування системи, оскільки внесли сильний дисбаланс в систему, яка і так вже була великою

мірою президент-спрямованою. Відбулось це через розширення владних повноважень президента, а саме більшою мірою через наступні пункти:

1. Посилення вимог до кандидатів, що можуть балотуватись в президенти (підвищення необхідного строку проживання в РФ, заборону кандидатам мати іноземне громадянство або вид на проживання тощо);

2. Президент може особисто призначати та звільняти федеральних міністрів;

3. Президент здійснює загальне керування роботою урядового кабінету;

4. Президент володіє недоторканністю і після завершення своїх владних повноважень;

5. Всі наступні президенти після відставки будуть призначені сенаторами пожиттєво;

6. Президент може призначати та звільняти Генерального прокурора після консультації з Радою Федерації.

Крім того за пропозицією депутата Державної Думи В. Терешкової Конституційний суд дозволив «обнулити» президентські строки діючого президента В. Путіна (згідно з конституцією кандидат на посаду президента може бути обраним лише два рази підряд), що дало можливість діючому президенту балотуватись ще на два строки. Загалом дані поправки великою мірою розширили повноваження посади президента та особливо посилили роль діючого президента РФ.

Розділ 3

Визначення положення напівпрезидентських систем України, Румунії та Росії відносно основних їх характеристик та основних підходів до типології

3.1 Порівняння особливостей формування та функціонування напівпрезидентських систем України, Румунії та Росії, інституційний та фактичний вимір

Порівнюючи напівпрезидентські системи України, Румунії та Росії, варто зазначити, що всі три країни пішли хоч і на перший погляд схожим шляхом, але враховуючи різноманітність напівпрезиденталізму та можливості деталізації відповідних систем, можна стверджувати, що дані країни у формуванні та динаміці своїх формально-конституційних систем знайшли зовсім різні застосування форм напівпрезиденталізму. На прикладі даних країн добре видно різноманіття напівпрезиденталізму у посткомуністичних країнах, які частіше за інші схиляються до застосування подібних систем. На мою думку, це викликано відсутністю суто парламентських практик в політичній традиції даних держав, неготовності відмовитись від хоча б часткової централізації прийняття політичних рішень на державному рівні, що спонукає подібні країни шукати баланс між ширшими повноваженнями президентів або ж суто парламентів (останні у посткомуністичних країнах можуть бути нестабільними відносно своєї структури залежно від каденції). Власне більшість посткомуністичних країн схиляються до вирішення питання такого балансу шляхом запровадження змішаних систем. І це є цілком обґрунтовано: дуалістичні системи при грамотному конституційному інжинірингу дають широкі можливості для спільного контролю гілок влади, спонукають до домовленостей та партнерських відносин між вищими владними інститутами, що частіше за все доволі ефективно справляється з задачами балансу між децентралізованістю прийняття рішень у парламентських та ризиком узурпації влади сильним лідером президентської системи.

Хоча, навіть на прикладі досліджуваних країн видно, що в силу різноманітності типів напівпрезиденталізму, різні форми даної системи призводять до різних, а подекуди і протилежних за сутністю наслідків. Зокрема можна

спостерігати, що, наприклад, системи з номінальними, тобто слабкими за повноваженнями, президентами сприяють підвищенню рівня демократизації режиму та успішно справляються з задачами поєднання позитивних рис президенталізму та парламентаризму. Такі системи є найстабільнішими та, як правило, демократичнішими серед різних типів напівпрезиденталізму. Хоча їх основна критика, як і критика парламентських систем, полягає у децентралізованості прийняття політичних рішень, оскільки такі системи хоч конституційно мають більші повноваження президентів, у політично-процесуальному вимірі тяжіють до церемоніальності та слабкості президентів.

Вирішенням причин критики номінального президенталізму в напівпрезидентських системах знайшли у розширенні повноважень президентів, але при цьому зав'язуючи регламент виконання основних його завдань з функціонуванням парламенту, тобто у збалансованому напівпрезиденталізмі. Такі системи характеризуються найбільшим потенціалом ефективності процесу прийняття політичних рішень, оскільки спонукають парламент та президента до партнерських відносин, які базуються на пошуку компромісу сторін. І хоч такі системи, як правило, програють прем'єр-домінуючим у рівні демократизації, все ж різниця часто не є суттєвою та такі системи не схильні знижувати рівень демократичності режиму. Але вони також мають критику: збалансовані системи схильні до когабітації та конфліктності відносин між президентом та прем'єр-міністром. В даному дослідженні розглянуто дві країни з таким типом напівпрезиденталізму: Україна та Румунія, хоча варто зазначити, що за своїм політико-процесуальним наповненням вони також різняться. На даний момент в Україні прем'єр-президентська система збалансованого типу, але при цьому вона має ще деякі важливі атрибути. Зокрема серед них – тяжіння до збільшення фактичної влади президента через те, що з 2014-го року, коли в Україні утвердилась дана модель, було лише дві каденції президентів та парламентів і в обидвох випадках рівень конфліктності у відносинах президент – прем'єр-міністр був низький, а на даний момент за президентства В. Зеленського та прем'єрства Д. Шмигала – присутній напівпрезидентський лад з консолідованою більшістю, тобто

і президент, і прем'єр-міністр є вихідцями з однієї політичної сили, зокрема президент великою мірою неформально впливав на визначення кандидатури прем'єр-міністра, будучи лідером даної політичної сили.

Дещо інша ситуація склалась в Румунії, де на відміну від України вже усталена та апробована збалансована прем'єр-президентська система, оскільки конституційно вона не змінювалась від самого утвердження конституційного ладу. Вона відрізняється більшою стабільністю та досвідом кризових ситуацій, хоч таких було небагато. На мою думку, Румунська система добре себе зарекомендувала в цій країні і є ефективною у виконанні своїх завдань поєднання кращих рис президенталізму та парламентаризму, формуванні партнерських відносин між президентом та парламентом/прем'єр-міністром.

Зовсім іншим типом є система, що сформувалась в Росії. Вона, як і більшість президент-парламентських систем з всесильним президентом у посткомуністичних країнах в політико-процесуальному вимірі тяжіє до зниження рівня демократичності та фактичної всесильності президента. Особливо яскравою дана якість стала після правок до конституції 2020 року, які не тільки збільшили до вкрай широких конституційні повноваження президента, а й наслідком їх стала можливість діючого президента переобиратись ще на два строки підряд всупереч конституції.

3.2 Положення напівпрезидентських систем України, Румунії та Росії відносно основних типологій відповідних систем

У цьому розділі буде показано положення напівпрезидентських систем України, Румунії та Росії відносно типологій відповідних систем, описаних у підрозділі 1.3, оскільки, на мою думку, даний набір типологій зможе комплексно описати стан та особливості напівпрезидентських систем у досліджуваних країнах.

Згідно з першою описаною типологією, яку сформулював М. Дюверже, напівпрезидентські системи в відповідних країнах можна класифікувати наступним чином: в Україні та Румунії сформувались збалансовані системи, відповідно в них значними конституційними повноваженнями наділені і

президенти, і парламенти. Натомість в Росії присутня система з сильним президентом.

Відповідно до класифікації, запропонованої Робертом Елгі, Україна та Румунія належать до збалансованих систем, а в Росії сформувалась високопрезидентіалізована напівпрезидентська система.

За типологією, сформованою такими дослідниками, як М. Шугартом та Дж. Кері, Україна та Румунія належать до прем'єр-президентського типу, в той час, коли Росія – до президентсько-парламентської. Але якщо розглядати більш деталізовану типологію М. Шугарта, то Україну та Румунію слід віднести до прем'єр-парламентаризму парламентського взірця, а Росію, на мою думку, слід віднести до президент-парламентаризму «медісонського» типу, за якого президент може відправити у відставку уряд та розпустити парламент (в Росії президент має, хоч і обмежене, але достатньо широке право розпуску).

За типологією, сформульованою М. Дюверже та Дж. Сарторі, на даному етапі як Україна, так і Румунія відносяться до систем нерозділеного правління, оскільки президенти та прем'єр-міністри даних держав – представники однієї політичної сили (в Україні це політичні партія «Слуга Народу», а у Румунії це Націонал-ліберальна партія). Росія ж з формальної точки зору належить до системи розділеного правління, оскільки президент В. Путін балотувався на виборах як самовисуванець, а прем'єр міністр – від політичної партії «Єдина Росія» (хоча варто зазначити, що Путін все ще має тісні зв'язки з даною партією, зокрема у 2008-2012 роках був її головою).

За типологією, яку запропонувала С. Скач, Українська система є системою з консолідованою більшістю, Російська система характеризується розділеною більшістю. Що цікаво, Румунська система не підпадає під жоден тип, запропонований у даній типології, але за типологією, запропонованою В. Литвином, у якій він виділив ще один тип – систему консолідованої меншості, Румунська система підпадає саме під запропонований В. Литвином тип.

Висновки

В роботі було досліджено основні підходи до структуризації та типологізації напівпрезиденталізму, а також проведено зіставлення знань про структуризацію та типологізацію даної системи державного управління з особливостями формування та функціонування напівпрезидентських систем в інституційному, формально-конституційному та політико-процесуальному вимірі на прикладі таких посткомуністичних країн, як Україна, Румунія та Росія. Також було класифіковано дані системи згідно основних підходів до типологізації напівпрезиденталізму.

Згідно з результатами роботи можна стверджувати, що серед розглянутих систем Румунська є найбільш стабільною, збалансованою системою, особливості динаміки функціонування якої рекомендують її як найефективніший приклад поєднання елементів парламентаризму та президенталізму, що є головним завданням змішаної форми.

Українська система напівпрезиденталізму, виходячи з результатів дослідження, є доволі молодою через часті зміни у конституційному ладі держави в силу політико-процесуальних чинників. Українська система також характеризується збалансованістю щодо співвідношення конституційних повноважень президента та прем'єр-міністра. Хоча у процесуальному відношенні дещо тяжіє до збільшення фактичної влади президента.

Такі збалансовані системи, як в Румунії та Україні у порівнянні з президент-домінуючими системами показують кращий результат відносно рівня демократичності режиму, хоча і поступаються цим прем'єр-домінуючим системам задля збільшення централізованості та ефективності прийняття політичних рішень. Хоча і варто вказати на основний недолік такого типу напівпрезиденталізму – достатньо сильний ризик когабітації та високий можливий рівень конфліктності у відносинах між президентом та прем'єр-міністром.

Російський ж напівпрезиденталізм характеризується дуже широкими повноваженнями президента щодо державного урядування відносно парламенту та прем'єр-міністра. Таку систему можна віднести до високопрезиденталізованих з майже всесильним президентом, що на практиці дуже часто призводить до

узурпації влади президентом та знижує рівень демократичності режиму, що і можна спостерігати на прикладі Російської Федерації.

Відповідно до проведеного дослідження можна стверджувати, що мета роботи була досягнена та були виконані всі основні завдання роботи.

Список використаних джерел

1. Lytvyn, V. (2019). До структуризації та оновлення типології напівпрезиденталізму на підставі особливостей дуалізму, партійної приналежності і відповідальності виконавчої влади та композиції легіслатур. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, (40), 26-33. <https://doi.org/10.31861/mhpi2019.40.26-33>
2. Rodean, Neliana. Powers of the President in the Romanian semi-presidential system. Critical features. *International and Comparative Law Review*, 2014, Vol. 14., No. 2, pp. 69–80.
3. Sturzu, A. (2011). The presidentialization of the Romanian political system: an interplay between structures and contingencies. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 11(2), 309-327. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-446076>
4. [The Constitution of Romania, official English translation](#)
5. Гапоненко В. А. Концептуальна модель інституційних передумов демократизації політичної системи України : дисертація – Київ, 2020. – 441с.
6. Зазнаев О. Классификации президентской, парламентской и полупрезидентской систем [Електронний ресурс] / Олег Зазнаев // М. Фарукшин. Динамика политических систем и международных отношений. – Вып. 1. – Казань : Казан. гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина, 2006. – С. 186–210.
7. Конституція України (чинна з 1996 р. зі змінами) // Офіційний портал Верховної Ради України
8. Литвин В. Гетерогенність і фактори та індикатори типологізації напівпрезидентської системи державного правління: теоретико-методологічний зріз // Наукові записки 659 Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. № 2 (88). С. 318–345. (1,8 д.а)

9. Литвин В. Еволюція категорії “напівпрезиденталізм”: М. Дюверже як засновник понятійного і теоретичного конструктів? / Віталій Литвин // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2012. – № 3. – С. 42-51.
10. Литвин В. Етапи розвитку та різновиди напівпрезиденталізму в Україні (1991– 2015 рр.) // Specyfika Procesu Politycznego w Krajach Europy Srodkowo-Wschodniej: Czynniki Konceptyjne i Instytucjonalne: Polsko-Ukrainska Konferencja Naukowa / 541 Praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Bialoblockiego i Anatoliya Romanyuka. Kutno, 2015. S. 119–124.
11. Литвин В. Збалансований напівпрезиденталізм : теоретичні особливості, інституційні ризики та позитиви й перспективи реформування в Україні / Віталій Литвин // Нова парадигма. – К. : Видво імені М. П. Драгоманова. – 2014. – № 125. – С. 145–163.
12. Литвин В. Класифікація європейського півпрезиденталізму [Електронний ресурс] / Віталій Литвин // Демократичне врядування : Електронне наукове фахове видання. – 2009. – № 3. – Режим доступу до ст. : http://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/clas.evr_.semi-pr.pdf
13. Литвин В. Напівпрезидентська система правління у контексті республіканської форми правління: типологізація, конституційно-правові і політичні виклики та перспективи реформування в Україні // Studium Europy Srodkowej i Wschodniej: Wydawnictwo Wyzszej Szkoły Gospodarki Krajowej w Kutnie. 2014. Nr. 2. S. 156–181.
14. Литвин В. Система уніфікованої меншості як варіативний різновид напівпрезиденталізму : перевірка доцільності виокремлення та концептуалізації / Віталій Литвин // Тези звітної наукової конференції філософського факультету / відп. за випуск Л. Рижак. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – Вип. 14
15. Литвин В. С. Інституційно-процесуальні та політично-поведінкові атрибути і різновиди напівпрезидентської системи правління: порівняльний аналіз на прикладі країн Європи : Дисертація. Львів, 2018. 815 с.

16. Литвин В. С. Особливості та наслідки поділу і дуалізму виконавчої влади в рамках різних видів напівпрезиденталізму.
URL: <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2018.3>.
17. Новый текст Конституции РФ с поправками 2020. *Государственная Дума*.
URL: <http://duma.gov.ru/news/48953/>
18. Осадчук І. Партиїні системи в контексті функціонування атипових напівпрезидентських систем правління в Республіці Казахстан (1995–2018) і Російській Федерації (1993–2018). *Politicus*. 2018. Вип. 5/6. С. 66–73. DOI: 10.24195/2414-9616-2018-5-6-66-73.
19. Осадчук І. Партиїні системи у нетипових напівпрезидентських системах правління в Білорусі, Казахстані й Росії. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. Вип. 2. С. 178–181.
20. Особливості процесу інституціалізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту: монографія / М. Палінчак, Ю. Остапець, М. Лешанич. – Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, 2021. – 240 с.
21. Румыния, Конституция Румынии. *Legal NS*.
URL: <https://legalns.com/компетентные-юристы/правовая-библиотека/конституции-стран-мира/конституция-румынии>.
22. [Текст Конституции Российской Федерации на официальном сайте президента России](#)